

BARÁZ CSABA

ÜTKÖZET A TARNA VÖLGYÉBEN

(A HUNOK HONFOGLALÁSA KRÓNIKÁINK TÜKRÉBEN)

Irásomban a krónikákban szereplő „A hunok Pannoniába jövetelétől a zeiselmauri ütközetig” (Kézai), illetve „A magyarok első bevonulása Pannoniába” (Képes Krónika) című fejezeteket, a tulajdonképpen több csatából álló hun honfoglalás-történet (későbbiekben: hun történet) hagyományának interpretációit és az elbeszélte eseménysorozatnak a Duna-Tisza közére helyezett döntő mozzanatait vizsgálom.

Előzőleg azonban szólni kell arról, hogy a történettudomány képviselői igen eltérően vélekednek az ún. hun történettel kapcsolatban.

A) Vannak, akik lesújtó ítéletet mondanak krónikáinkról, különösen Kézai művéről, és teljesen elvetik azok hitelét. A Képes Krónika latin eredetijének magyar fordítása jegyzetében például ezt olvashatjuk a hun történettel kapcsolatban: „Mivel az egész hadi esemény a krónikaszerző koholmánya, sem a vázolt események, sem a sereglétszámok nem hitelesek.”¹ Már Eckhardt Sándor igen sarkosan fogalmazta meg véleményét, miszerint Kézai „...szétszórt helyi hagyományok összeegyeztetésére eszelte ki” hun történetét.² Úgy vélem, az ilyen sommás ítéletek helyett árnyaltabban kell középkori forrásainkhoz, Árpád kori történeti irodalmunkhoz közelíteni. Én inkább Bakay Kornél álláspontjával tudok azonosulni: „Ha azonban az írott források sokaságát – függetlenül attól, hogy a későbbiek általában a korábbiakból írták ki tudományukat – teljesen szabadon kezeljük, és önkényesen hiteltelennek nyilvánítjuk ki mindazokat a részleteket, amelyek nekünk nem tetszenek (bármilyen okból!), akkor lehet, hogy nagy forráskritikusok leszünk, ám a források feleslegessé válnak. Nem arról van szó természetesen, hogy az elírásokat, a zagyva keveredettséget, a téves időrendet, olykor pedig az izzó gyűlöletet, a botor megsejtet ne leplezzük le, hanem arról, vagy hiszünk a források többé-kevésbé egybehangzó állításainak, vagy ne is használjuk őket, ne is írjunk történelmet.”³

B) Vannak kutatók, akik úgy vélik, hogy Kézai az avar-frank háború eseményeit gyúrta össze a hun harcok történéseivel, és krónikáink hun történetében annak a – frank birodalmi évkönyvekben (*Annales regni Francorum*) és Einhard évkönyveiben (*Annales qui dicuntur Einhardi*) olvasható – hadjáratnak az emléke őrződött meg, amely során Nagy Károly a mai Tulln-nal azonos Comagena mellett 791-ben megütközött az avarokkal. Elsőként Sebestyén Gyula vélekedett ekképpen: „a Pannonia megvételéről szóló hun mondát nem a krónikás gyártotta, hanem az avar és hun hagyományt elegyítő hazai mondákból vette át...” A napjainkban mintegy dogmaként élő gondolatot Eckhardt Sándor fejti ki legalaposabban.⁴

Eckhardt óta csak azok számítanak korszerű forráskritikusnak, akik Kézai hun történetét nyugatról szerzett hiedelemnek, de legalábbis a késői avarokról szóló kompilációnak, az avar-frank háborúk átköltésének tartják. A Kézai által elbeszélte ütközetek avar-frank küzdelmeknek való nyilvánítása olyan erőteljes dogmává vált, hogy Makkay János már egyenesen úgy teszi fel a kérdést: „...hogyan került Attila legendás személye az egyébként számos forrásban hunoknak nevezett kései avarokról szóló történetekbe?”⁵ A feltett kérdésére meg is adja a választ: „Attila a hun-avar azonosság Karolingok által is megfogalmazott, de az avarok által hitt tétele alapján lett a kései avarokról szóló mondák királya.” Az Eckhardt által írt hőskölteményt, a *Waltharius manu fortist* hozza fel bizonyíték gyanánt, amely Attila hun király pannoniai fővárosában játszódik, mégis többször (ötször) emlegeti az avarokat. (Makkay pontos kimutatása szerint a *Waltharius*-ban nyolc helyen szerepel Attila neve, ötször az avarok, tízszer pedig a hunok említése.) „A hun-(avar)-hungarus azonosságot tehát nem Kézai vagy a 11-12. századi német hősköltemények találták ki, hanem a Karolingok, ne-

tán még a kései Merovingok történetírói és más korabeli történetírók. Ha pedig így tudta ezt Nagy Károly, miért ne hihette, sőt tudta volna éppen így Árpád. Vagy Géza. Vagy Szent István. Vagy akár Szent László. Vagy bárki más.”⁶ Véleményem szerint az a tény, hogy mind a Karoling kori források, mind pedig a későbbi német feljegyzések következtlenül használják a hun és avar népneveket, egyáltalán nem bizonyítja azt, hogy Kézai hun történetének historiai magját az avar-frank háborúk alkotják. (Kézai Attilát konzekvensen a hunok fejedelmeként aposztrofálja.)

Kézai és a Képes Krónika hun történetének megfogalmazása és a Karoling kori évkönyvekben, krónikákban szereplő avarföldi hadjáratok között egyébként valóban van néhány halovány kapcsolódási pont. A leginkább szembeötlő Tulna lokalizálása a Képes Krónikában: „Tulna, amely akkor latin város volt és Pannonia városai közé számított... Tulna város Ausztriában van három napi járásra Viennától”. A Cezumauri ütközet tehát eszerint a mai Tulln és Zeiselmauer nevű osztrák városka között lehetett, s ebből következtettek történészeink arra, hogy itt Nagy Károly 791-es hadjáratának⁷ halványuló emlékével van dolgunk, amely valóban a Duna mentén zajlott (a frank seregek egészen a Rábáig hatoltak). Ez az értelmező mondat, amely azonban hiányzik Kézai szövegéből, betoldásnak, sőt mi több tudálékos magyarázatnak tűnik. Elgondolkodtató, hogy más földrajzi névhez miért nincs ehhez hasonló részletes helymeghatározás?

Többek szerint a krónikáink hun történetében szereplő két hadvezér – Macrinus és Detre – neve hasonlóan tűnik az Einhard évkönyvében megnevezett két seregarancsnok, Theoderich (=Detre?) és Meginfried (=Macrinus?) nevével, ami szintén a fenti megállapítást látszik erősíteni.

Egy másik hasonlóság – szintén csak a Képes Krónikában meglévő kiegészítés – a Tiszántúlra való menekülés motívuma. 796 nyarán, amikor Pippin megtámadta a Duna-Tisza közén lévő kagáni szállást, a kaganátus székhelyét, a megvert avarok a Tiszán túl kerestek menedéket. Einhard így tudósít erről az eseményről: „...Pippin autem Hunis trans Tizam fluvium fugatis...”⁸ Erre rimel a Képes Króni-

ka azon megjegyzése, miszerint a Tarnukvolg mezei ütközet után a „hunok közül életben maradtak a Tiszántúlra menekültek.”

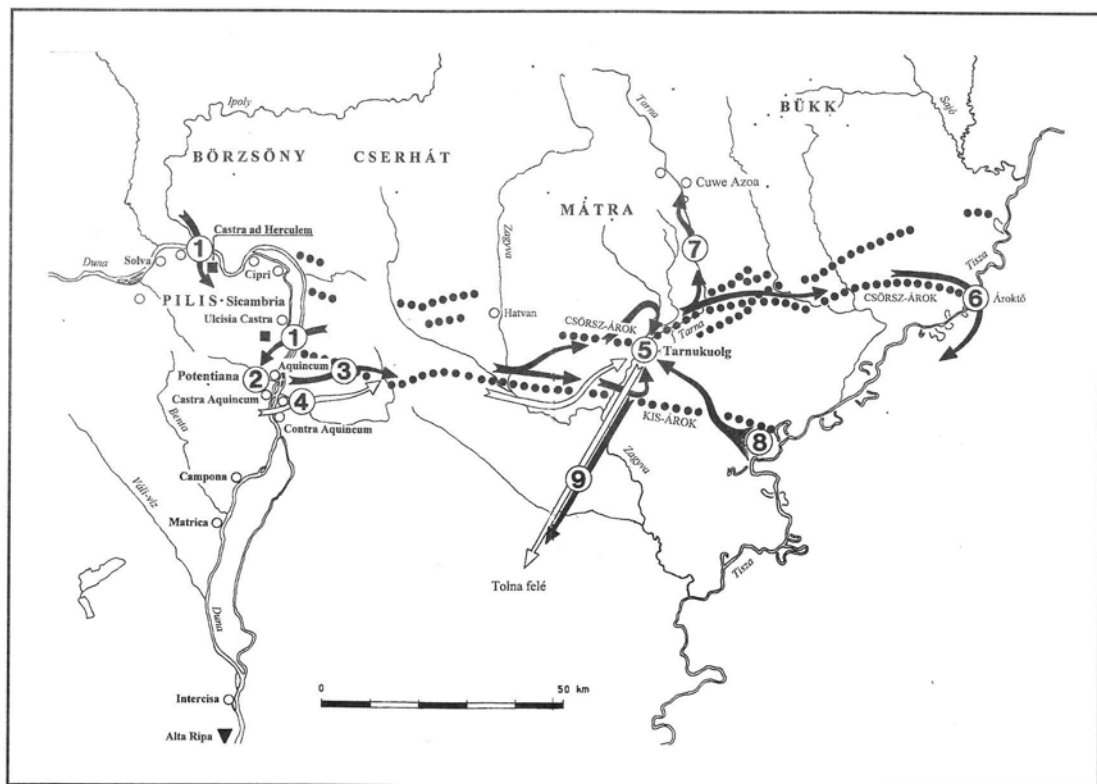
Ezen egybecsengések – melyekre alább még vizsgálatok –, valamint a Karoling kori forrásokban tapasztalható hun-avar népnevek következtlenül használata ellenére Kézai hun történetének avar kori eseményekké való átminősítését egyáltalán nem tekinthetjük megalapozott álláspontnak!⁹ Ennek bizonyított, tudományos tényként való elkönyvelése pedig számos téves következtetésre ad alkalmat, és megfoszt bennünket a hunok (amúgy is forráshiányos) kárpát-medencei történetének esetleges rekonstruálásától, valamint néhány fontos kérdés tisztázásának lehetőségétől! Mi tehát hámozzuk le az eckhardti tudálékosságot, ami Kézai történeti művére tapadt és nézzük magát az eseményfolyamot!

C) Csatlakozom azokhoz, akik ezen írott forrásainkat kompilációnak tartják ugyan, de a bennük foglaltakat nem tekintik „merő képtelenségnek”, sem pedig az avar történelem „zavaros” interpretációinak; azokhoz, akik úgy vélekednek, mint Gárdonyi Géza a Láthatatlan ember című regényének jegyzetében: „Kézai eltűnt régi kéziratok és feledésbe szorult hagyományok alapján írta meg a maga történelmét. Kétségtelenül sok az ocsúja, de sok a tiszta bújaja is.”

* * *

Krónikáink elbeszélései szerint, amikor a hunok a Tiszához érkeztek, s ott megtelepedtek, akkor Pannoniát a sabariai születésű Macrinus tetrarcha kormányozta. (Többek szerint Macrinus személyét több hasonló nevű császár, hadvezér és püspök – leginkább sabariai Szent Márton – alakjából ötvözhette a krónikás.) Ő segítséget kért az egyre fenyegetőbb hun veszély elhárításához Veronai Detrétől (a germánóság krónikabeli megtestesítőjétől?), aki seregével készségesen meg is jelent Zazholm mellett, Potentiana városánál.

„Míg hát Ditricus és Macrinus ebben a tanácskozásban vesztegettek, a hunok csendes éjszaka a Dunán Sicambriánál tömlőkön átkelének, és Macrinus és Ditricus seregét, mely Potentiánál nem fért, s kint a mezőn sátrakban tanyázott, kegyetlenül öldöklék.”

A hun honfoglalás hadmozdulatai az Északi-középhegység előterében

(Kézai) „De ezen közben Kattar fővezér Hunor népével behatolt Panonijába, rátört néhány helyre, és kifosztotta” (Tarih-i Üngürüs).

A százalmi támadássorozat annyira felbőszítette Detrét, „hogy harcba vonult a hunok ellen Tarnukvolg mezejére” (Képes Krónika). A Tarnukvolg mezejére kivonulva – úgy mondják – a hunokat legyőzte. A Képes Krónika így fogalmaz: Detre „harcba vonult a hunok ellen Tarnukvolg mezejére, s az ütközetben állítólag legyőzte a hunokat népének veszedelmes nagy romlása árán.”

Tarnukuolg, Tarnukvolg, Tarnokwelgh, Tarnokuelgy mezejét egyes kutatók Tarnokvölgynek olvasva a mai Tarnok falu mellé, Százhalombatta közelébe (a mai Benta-patak völgyével azonosítva), mások a Duna-könyöke, Esztergom közelébe helyezik (a mai Búbánat-völgy helyére), ahol Ákos mester – III. Béla udvari káplánja, Alba Ecclesia kincstárnoka, budai prépost – palotája is állott. Arról az Ákos mesterről van szó, akiről Györffy György úgy véli,

hogy ő lehetett a magyar krónikákban szereplő hun történet szerzője...¹⁰

A „tarnukuolgi csatában” Keve kapitány is elesett. A csataterre visszatérő hunok „Keve kapitányt az országút mellett, hol a kőbálvány van felállítva (a Képes Krónikában „egy kőszobrot is emeltek ott” szerepel) scytha módon ünnepélyesen eltemették s azon táj környékét ezért Cuwe Azoa-nak (Kevházának) nevezték” (Kézai).

Keveházát (Cuwe Azoa, Kewe Oza, Keueoza, Keuehaza stb.) Szabó Károly, Gyárfás István, Szalay József, Eckhardt Sándor nyomán a Fejér megyei Kajászó (Kajászsószentpéter) közelébe szokás lokalizálni. Szerintük Kézai a Váli-völgyet nevezi Cuwe Azoa-nak, Küve völgyének s az ott 1928-ig fennálló barackkai Jupiter-oltárkövet tekintette a hun ütközet emlékének.¹¹ Kézai Cuwe Azoa helyneve Szabó Károly nyomán – Arany Jánost is beleértve – Keveháza olvasatban terjedt el, bár Hunfalvy Pál a Keveaszó forma mellett tette le a voksát...¹²

Sashegyi Sándor először úgy vélekedett, hogy a krónikás adatokban szereplő helymegjelölés „köves aszót”, „kömedrű patakot” jelent, később arra talált adatokat (a héber-sémi nyelvből), hogy e kifejezés „temető” értelmű. Középkori oklevelek és régi térképek alapján Kézai leírását a Holdvilág-árokra és közvetlen közelére vonatkoztatta, ahol a Kevély és Oszoly hegyek még ma is őrzik a Cuwe Azoa elnevezést. Helyszíni kutatásai során pedig talált egy derékba tört kőbálványt, kamenaja babát is, a völgy bejárata előtt pedig ott húzódott a krónikák országútja, a Magna via Strigonia, amely már az őskorban is nagy jelentőséggel bírt.¹³

Németh Péter szerint „a Herculia-Sicambria helyén lévő Pilismarót 1789-ből származó térképén ez a Kézai által említett országút Esztergom útjának van jelölve, és ugyanott megtalálható a Kövek oldala – cuve azoa – elnevezésű völgyoldal és terület, valamint a középkori elnevezések szerint a Szamárkö – statua lapidea – az ősi Bálványkö.”¹⁴

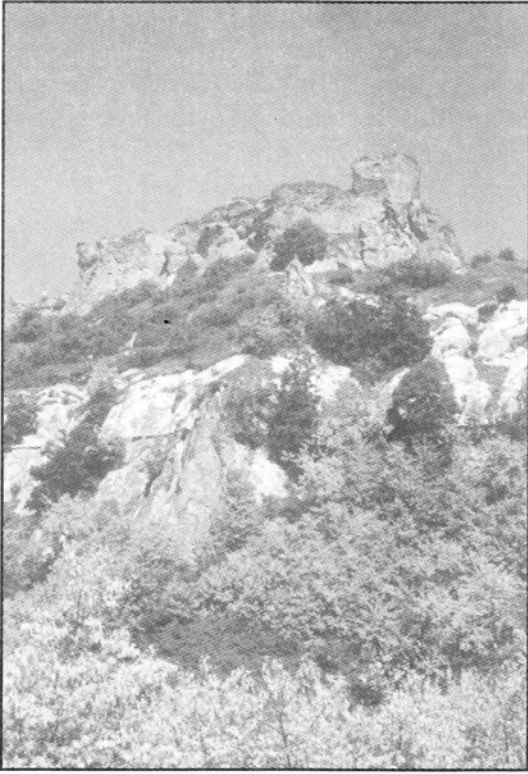
Anonymus annyit mond, hogy „Athila király, ki az Úr születésének 451. esztendejében Scithya földjéről kiszállva hatalmas sereggel Pannonia földjére jött, és a rómaiakat megfutamítva az országot birtokába vette. Ezt követően királyi székhelyet állított magának a Duna mellett, a hévizek fölött, és minden régi épületet, amit ott talált, megújította és az egészet erős kőfállal vetette körül. Ezt magyar nyelven Budavárnak mondják, a németek pedig Ecilburnnak.” Kézai Simon Buda megöletéséről a következőket írja: „...Ethele megindulva Sicambriába, hol testvérét, Budát tulajdon kezével megölte, testét a Dunába vetette... Sicambiát maga nevére nevezette el. Ethele a hunoknak és más népeknek megparancsolta, hogy azt Ethele városának hívják. A németek a tilalomtól félve azt Eczelburnnak nevezték, de a hunok a mai napig is Ó-Budának hívják...” A kérdés csupán annyi, hogy Sicambria – Attila városa – Ó-Buda (Ősbuda) a Duna-kanyar mely pontján lehetett? Wolfgang Lazius – aki I. Ferdinánd uralkodása idején járt Magyarországon – Sicambiáról azt írja, hogy hajdan Herculiának nevezték. Abraham Ortelius 16. századi térképén is Esztergom (Solva mansio) és Aquincum között van feltüntetve „Herculia sive Sicambria”. Frölich Róbert 1893-ban a

pilismaróti Kishegyen talált romokat azonosította Herculia maradványaival. Finály Gábor római kori leleteket és épületkomplexumot tárt fel 1906-ban a Kishegyen. Századunk második felében Németh Péter, majd (az ő nyomán?) Vértessy György ezt a helyet Vetus Budával is azonosította.¹⁵ Sashegyi Sándor Pomázra, a Klissza-dombra helyezte Sicambria – Ősbudát.¹⁶ Legutóbb Szörényi Levente néhány 16-17. századi metszet alapján fogalmazza meg vélekedését, miszerint: „az ősi Sicambria – Etzilburg (Atillavár) – Óbuda – Vetus Buda különböző korokban felvirágzó, majd aláhanyatló uralmi központok és települések más-más elnevezései, amelyek a Sican-hegyen, vagyis a Budakalász feletti Ezüsthegyen és környékén – beleértve Pomázt is – állottak.”¹⁷ A hivatalos (akadémiai) kutatás a mai Óbuda – Aquincum területét tekinti Ősbudának, Sicambria kárpát-medencei lokalizálását pedig teljesen elveti: „Tizenkét évvel Kálti krónikájának kezdete előtt, 1346-ban magyarországi oklevélbe is utat talált a frank Sicambria és a magyar Óbuda azonoságának – történetileg egyébként téves – tana.”¹⁸

Az oknyomozó kutatás lokalizációs kísérleteinek statikus szemléletéből fakadó kérdés – miszerint Esztergom, Pilismarót vagy Pomáz környékén, esetleg az Ezüst-hegyen, Aquincum területén, azaz a „héjon”, netán a Pilis szívében, Dobogókőn vagy a hegység belsejében máshol volt-e a hajdani Sicambria – ma még eldöntetlen. Sőt, maga az eldönthetőség is kétséges, mivel „a kárpát-medencei királyi központ működése igen korlátozott mértékben jellemezhető csak a formállogika kategória-, illetve szabályrendszerének hozzá képest túl merev keretében.” – figyelmeztet Pap Gábor.¹⁹ Ezzel együtt kiindulva abból a leegyszerűsített premisszából, hogy ebben az időben a pilisi központ peremterületi megnyilvánulása, a látható Sicambria a Duna mentén, a mai Pilismarót vagy Pomáz környékén lehetett – folytatom a fenti analitikus gondolatort.

* * *

Ahány kutató, annyi elképzelés Cuwe Azoa és Tarnukuolg fekvéséről, ám közös bennük, hogy valamennyiük a Pilis, illetve a Budai-hegység vidékén – Dunántúlon – keresi a hun történet eme színhelyeit. Vajon helyes úton járunk-e, amikor a Dunától nyu-

1. kép: A Tarna völgye felé magasodó siroki vár

gatra, „Pannonia földjén” (a hajdani Valeria Ripensis területén) kutatjuk ezeket a földrajzi helyeket?

A kérdés megválaszolásához ugorjunk vissza a Tarnukuolg mezei ütközet Képes Krónikabeli leírásához. Ott ugyanis azt olvashatjuk, hogy a csata után „a hunok közül életben maradtak a Tiszántúlra menekültek.” Ez a Kézai krónikájából hiányzó mondat nagyon fontos, mert azt látszik bizonyítani, hogy a Tarnukuolg mezei csata színhelyének a Duna-Tisza közén kellett lennie, mert e vereség (?) után a hunok csak így futhattak át a Tiszán. Ha a Dunántúlon szenvedtek vereséget, akkor először a Dunán kellett volna átkelniük! Az pedig nem valószínű, hogy innen, azaz Pannoniából egyenesen a Tiszántúlra menekültek volna, hiszen az ütközet a „rómaiakat” is annyira meggyengítette, hogy ők is visszavonulásra kényszerültek. „Látván tehát Ditrik, hogy embereiben ily nagy öldöklés esett, másnap, hogy az ütközetet vívta, Macrinussal Tulna város felé vonula.” (Kézai).

Ráadásul a római csapatok elvonulását követően a

hunok visszatértek a viadal színhelyére s eltemették bajtársaikat, majd utána eredtek Macrinus és Detre seregeinek.

Ha a tarnukuolgi csata valóban ott lett volna, ahová az eddigi kutatás lokalizálta, tehát Sicambria vidékén, Pannonia (helyesen Valeria Ripensis) színhelyének környékén, akkor a győztes (?) római seregek miért vonultak el Tulna (legyen az a mai Tulln vagy Tolna) irányába?

Ezt a hadmozdulatot hogyan vehették észre a vesztes (?) hunok a Tiszántúlról és hogyan termettek a Dunántúlon, s hogyan teheték meg, hogy az állítólag vesztes csata színhelyén ünnepélyesen – „szkíta szokás szerint” – eltemessék halottaikat?

Az pedig teljesen elképzelhetetlen, hogy a szkíta szokás szerint eljáró hunok a vesztes csata színhelyén, az ellenség földjén, a meghódítandó területen temessék el halottaikat, vezérüket! A népvándorlás idején a sztyeppei harcos „lovass-nomádok” elhunyt fejedelmeik, vezérek (törzsfőik, nemzetségfőik) sírjait még a vándorlások útvonalára, „országutak” közvetlen közelébe sem helyezték, nemhogy fennhatóságuk alól kieső, idegen állam területére! Sőt, nagyon is elrejtették, mivel „erősen hitték, jaj annak a nemzetnek, melynek elhalt fejedelme sírját ellenséges hadak feldúlják!” Kora középkori írásos adatok (Ammianus Marcellinus, Sebeos, kínai források) egyértelműen arról tanúskodnak, hogy a sztyeppei népek a hadjárataik során elesetteket minden esetben hazaszállították, idegenben soha nem temették el halottaikat!²⁰

Egyébként a hunoknak ez a veresége kísértetiesen emlékeztet a „catalaunumi ütközet” leírására (Jordanes); ott is, itt is számtalan ellentmondással találkozunk (ami nem feltétlen a hiteltelenség jele, hanem pusztán a tájékozottság hiánya, a sztyeppei harcmodor nem kellő ismeretének következménye – mint majd alább látni fogjuk). A Jordanes által költött catalaunumi vereség (a „pugna Mauriacensum” – ahogy a burgundok törvénykönyve nevezi) tarthatatlanságát Gárdonyi Géza a Láthatatlan ember című regényéhez fűzött jegyzetében szellemesen igazolja. Ott is a „győző” Aetius hagyja el a harcteret és a „vesztes” Attilát „találja a korán ébredő nyári nap a catalaunumi síkon, sőt ott találja másnap is és har-

madnap is.”²¹ A tarnukuolgi csatát követően is a győztes rómaiak vonulnak vissza és a vesztes hunok szedték össze halottaikat, temették el (?) azokat és vették üldözőbe ellenségeiket...

Nézzük a további eseményeket! A Tarnukuolgi mezei összecsapás és a temetkezési szertartás után a hunok a Tulna felé vonuló rómaiak nyomába erednek, s Cezumaurnál újabb ütközetre kerül sor. Bár óriási a hunok vesztesége, végül is győztesen kerülnek ki a csatából, megfutamtítják ellenfeleiket. Béla, Réva, Kadocsa (másutt Wela, Keve, Kadicha) dicső hun kapitányok is elesetek a csatátérén, „kiknek teste it is onnan visszavívén az említett bálványkőhöz, többi bajtársaik mellé temették.” (Kézai)

Tulnát – mint arról fentebb szó esett – többen az ausztriai Tulln-nal azonosítják, hiszen a Képes Krónikában bőséges magyarázat, pontos helymegjelölés is fűződik hozzá: „Tulna... akkor latin város volt, és Pannónia városai közé számított... Ausztriában van három napi járásra Vienától (Bécstől).”

Dümmerth Dezső szerint Tulln nem Pannoniában (Pannonia Prima), hanem Norricum provinciában volt, egy jelentéktelen dunai átkelőhely Comagena néven. Hiába van tehát alaposan körülírva, ez a hely inkább a mai (és középkori) Tolnával egyezik meg, melyet Alta Ripa-nak neveztek a rómaiak.²²

Ezt a véleményt támasztja alá a Tarih-i Üngürüs is. Mahmud Terdzsüman – aki műve megírásához több forrást, kódexet, ősgesztát is felhasználhatott – a hunok honfoglalását kísérő ütközeteket egyetlen apokaliptikus csatává gyűrja. Kattar fővezér Hunor népével behatol Pannoniába, ahol több várost is kifoszt, miközben „terve az volt, hogy a Tuna (Duna) partján fekvő Tolna néven ismert városnál az említett folyón átkel.” Tehát az akkori Alta Ripa térségében kívánt behatolni főserégével Pannoniába. Ezek a megfogalmazások egyértelművé teszik a Tulna = mai Tolna azonosságot.

Dümmerth Dezső hívja fel a figyelmet arra, hogy a Kálti Márk kortárs Heinrich Mügelin krónikája

2. kép: A siroki Bálványkövek látványa a Törökasztalról. Háttérben a Tarna völgye és a Mátra

szerint a Tulnból kiinduló rómaiak Temesvárnál (!) (Themesway, Themeswar) ütköznek meg a hunokkal.²³

A Tarih-i Üngürüş úgy írja, hogy Pannónia királya Metrinusz (Macrinus) és „Nemcse tartomány fővárosának Pecsnek” királya Tetrikosz (Detre) – miután kikémlelték a hunok szándékát, a Tolna melletti dunai átkelést – egyesített seregeikkel Tolna elé vonultak, hogy ott szálljanak szembe Hunor népével. Ha ez így történt, a „cezumauri ütközet” is a Duna-Tisza közén (esetleg a Tiszántúlon) volt.

* * *

Mindenképpen három hadmozdulat bontható ki a hunok kárpát-medencei honfoglalásának eseménysorozatából. A történetek logikus lefolyásának egyik lehetséges változata a következő (Térkép):

Az 1. hadmozdulat. Miközben Pannonia és Norricum seregei Zazholm mellett, Potentia városánál (Matrica? akkori pilisi központ?) gyülekeztek, tanácskoztak, mulatoztak, a hunok Sicambiánál átkeltek a Dunán és több helységet kifosztottak, valamint rátörték az egyesített seregekre is (Térkép – 1, 2), majd visszavonták erőiket, melyek csak kisebb csapattestek lehettek (Térkép – 3).

A 2. hadmozdulat. A zazholmi rajtaütés felbőszítette a rómaiakat, különösen Detrét, oly annyira, hogy üldözőbe vették a látszólag menekülő hunokat (Térkép – 4) és hadba vonultak ellenük Tarnukuolg mezejére, amely a Duna-Tisza közén kellett, hogy legyen. Nem egyértelmű a csata kimenetele. A rómaiak mindenesetre visszavonultak (vagy inkább: menekültek) Tolna felé (Térkép – 9). (Talán észrevették, hogy ez egy elterelő hadművelet volt.)

Az életben maradt hunok pedig a Tiszántúlra menekültek (de inkább: vonultak). Itt pedig nagy valószínűséggel az történt, hogy az egyik hun csapat test visszavonult a tiszántúli szállásterületére (Térkép – 6), míg egy másik Keve kapitány holttestét a csatamezőtől északra lévő hegyekbe vitte, ahol egy sziklával övezett völgyben, szkíta szokás szerint, nagy titokban eltemették (Térkép – 7).

Ezután a hun harcosok Tolna felé indultak (Térkép – 9), hogy ott átkelve a Dunán – csatlakozva a főereghez – behatoljanak Pannoniába. A hun egye-

sített haderők tervét a rómaiak kikémlelték (megsejtették), s elébük vonultak.

Ez a 3. hadmozdulat, amelyet cezumauri ütközetnek hívunk, szintén a Duna-Tisza közén zajlott le. Ez volt a mindent eldöntő összecsapás-sorozat, melyből a Tarih-i Üngürüş Kattarja került ki győztesen, s el is foglalta „Szikambrija trónját”.

* * *

Az azonos kútfőre (ösgesztá/k/ra) visszatekintő, egymást kiegészítő, egymásnak néha kissé ellentmondó elbeszélésekből kitűnik – a 13. századra már elhalványuló – sztyeppei hadművészet lényege. Ezt példázák a krónikákban leírt események, melyekből tehát a Kárpát-medence nagy területeit felölelő hun hadjárat, a hun honfoglalást kísérő nagyszabású katonai vállalkozás (mai szóhasználatnál élve: offenzíva) képe bontakozik ki.

A hun harcmodor alapja, hogy nem nagy tömegben, hanem kis létszámú csapatokban támadnak. A hadjáratokat alapos terepfelderítés előzte meg, s a felderítők jelentései alapján tervezték meg a hadmozdulatokat. Az első, kisebb csapattestekkel történő támadásokkal az ellenség felpiszkalása, felbőszítése, az arcvonala megbontása a cél. Nagy túlerő esetében ez nem mindig vezet eredményre, ilyenkor adott jelre megkezdtek a visszavonulást, amely nagy méreteket is ölthetett.

A hun történetnél ilyen hadmozdulatnak felel meg a sicambriai átkelés, illetve a potentianai rajtaütés és az azt követő tarnukuolg mezei csata. Ez utóbbit utóvédharcnak is lehetne tekinteni, de valószínűbb, hogy itt egy visszavonulással egybekötött lesre csalás vagy egy elterelő hadmozdulat homályosuló emlékével van dolgunk.

A potentianai rajtaütést követő gyors visszavonulás, azaz a Tarnuk-völgy mezejére történő lesreccsalás véleményem szerint az ún. Alsó-Kisárok, illetve a Csörsz-árok mentén történt! (Térkép – 5) Az Alföld hosszanti sánc-árok rendszeréről is sokan, sokféleképpen vélekednek. Az utóbbi évek szaktudományos kutatásai alapján az alföldi sánc-árkokat a szarmaták építményének tartják, a földmunkák készítésének idejét pedig a 3-4. század fordulójára vagy a 4. század elejére teszik.²⁴ Azonban az avar hring, illetve

római/szarmata limes vélekedés ütköztetése egyáltalán nem tekinthető lezártnak, sőt az a kérdés sem tisztázódott még megnyugtatóan, hogy valóban hadászati védelmi vonalak voltak-e ezek vagy – mint ahogy a vízszabályozás-történeti munkák képviselői vélik – szabályozócsatornák is, melyek az általuk határolt terület vízháztartásában is szerepet játszottak.²⁵ Megint mások közlekedési vonalaknak, országutaknak tartották a Csörsz-árok töltéseit. Századunk elején Végh Kálmán Mátyás a következőképpen fogalmazott az Egre Egyházmegyei Közlöny lapjain: „Védelmül éppen szaggatottsága miatt nem szolgálhatott... De miféle balga nép volt az, mely épen a háts helyeken, ahol az akkor még vadul száguldó Tisza mellékágai között bizton lehetett közlekedni a temérdek mocsár felett, nem hányt védelmi sánczot, holott az ellenség legbizonyosabban onnan fenyegette. Avagy miért csinálta a sánczot magasabbra éppen a megközelíthetetlen mocsár felett és alacsonyabbra a mocsarak megközelíthető partjain, martjain, holott megfordítva kellett volna cselekedni? Nem hiszem tehát, hogy tévednék, ha közlekedési vonalaknak, országutaknak tartom az (árkokat), melyek közül a Csörsz árka volt a legfontosabb, legtöbb gonddal készített.”²⁶ Az ároktői plébános a rómaiak sószállító országútjának feltételezte a hosszanti földműveket, azokat római eredetűnek tartotta („hányatva ki tudja milyen leigázott népek által, talán a dákok, szarmatajászok, quádok, kotinok által”), de nem zárta ki, hogy később az avarok és magyarok is használatba vették. Egy másik írásában érdekes adalékokkal szolgál véleménye alátámasztásául: „én az Egre Egyházmegyei Közlöny 1901-ik évi folyamában római korból származottnak és szláv-jazyg rabszolgák által építettnek véleményeztem, mely mellett ma is megmaradok, mert a római kultúrának nem egy nyoma észlelhető vidékünkön, minők különösen az ároktői Bakszaron talált római cserepek és a szemközti Tisza-parton fekvő római municípium Rucconium, népnnyelven Szarvas Bécs, a mai Csege; a Csörsz Árka derekán, Heves-Csányon talált Diokletian kori réz, az Ároktőhöz közeli Tisza-Kürth felénk eső halmán, állítólag Heőtőn talált Maximinus Thrax ezüst, a mai (túl a Tiszán), de hozzánk szintén

nem messzire eső szt. margitai Nagy Szőghalmon talált Antonius Pius korabeli és a tiszafüredi múzeum igen sok érme, a tiszakeszti kőrés és hídlábak a Szóda Domb alatt, stb.”²⁷ Végh Kálmán Mátyás római őrtoronyról is tud! „Éppen a Csörsz árok mentén két vaskos, a plebániai feljegyzésekben (roppant régi torony, turris perantiqua) névvel illetett, zömök, 5 ölnyi magas kerek bazalt kövekből, ma is pusztíthatatlan kötőanyaggal készített tornyot tudok. Egyik Viszneken van, a mai plebániai templom tornyában, a másik Csányon volt e század elején. A plebániai évkönyvek utóbbiról érdekesen regélik, hogyan döntötte le egy kovácsmester.”²⁸ Nagyon valószínű, hogy krónikáink országút kifejezése alatt valóban a Csörsz-árkot vagy az egyik Kisárkot kell érteni! Egy biztos: e hosszanti sánc-árkok – legyenek azok hadászati védőművek, árvízvédelmi töltések, országutak – fontos szerepet játszhattak a fenti csapatmozgások megtervezésében, egyáltalán a hun hadjárat lebonyolításában!

A hunok menekülést színelve csalták a leshelyen – a Tarnukuolgnál – várakozók kelepéjébe az ellenséget. (Térkép – 5) A menekülést tettető²⁹, a lesállításban várakozó pihent főerők (Térkép – 8) és a viszszaérkező utóvéd gyorsan hadrendbe tömörült és „pörölyként sújtott le” az üldöző fáradt és megzavarodott ellenfélre. Az ádáz harcot követően az üldözőtekből lettek az üldözők, akik a támadókból lett menekülőkné kiméletlenül utána eredtek (Térkép – 9), s addig üldözték őket, „míg soraikat teljesen fel nem bomlasztották.” (Bölcs Leo Taktikája XVIII. fejezetének, 47-58. pontja ugyan a magyarok harcművészetére vonatkozik, de az lényegileg megegyezik a hunokéval).

A végső csata a „cezumauri ütközet” volt, amely megnyitotta a kaput Pannoniába, azaz a Dunántúlra, s a Kárpát-medence teljes birtokbavételét jelentette.

A régészeti és történeti adatok alapján a dunai védelmi vonal, a Sarmata Limes és vele Valeria Ripensis provincia 425-ben, s a rákövetkező években kerül Ruga és hunjai birtokába. A római helynév kontinuitás megszűnése miatt is feltételezhető, hogy Valeria Ripensis lakosságát és kormányzatát ez idő tájt elmenekítették. Pannonia Prima, azaz Nyugat-

Dunántúl már Aetius, valamint Buda-Bleda és Attila közti diplomáciai tárgyalások során, tehát békés úton került hun fennhatóság alá.³⁰

A hadmozdulatok idején Ruga volt a hunok fejedelme, a nagykirály. A krónikákban olvasható nagyszabású katonai vállalkozást pedig testvére és hadvezére Oktar (a Tarih-i Üngürüs Kattarja) vezényelhette.

* * *

A cezumauri ütközet során tehát Béla, Réva és Kadocsa, dicső hun kapitányok is elesetek, „kiknek testeit is onnan visszavivén az említett bálványkőhöz, többi bajtársaik mellé temették.” Kézai Attila sírját is a bálványkövek mellé helyezi és a Képes Krónika is így fogalmaz: „Attilát oda temették Wele, Kadicha, Kewe és a többi hun kapitány mellé, a korábban már említett helyre.”

Láthatjuk tehát, miért olyan fontos a tarnukuolg mezei ütközet lokalizálása. Ez adja ugyanis a kulcsot a kezünkbe Attila és sok más hun főember sírjának kereséséhez: ahol a csata zajlott, attól a helytől nem messze, a bálványkőnél, köszobornál, kőmedrű völgyben, esetleg fülkés kősziklánál (Kewe Oza, Cuwe Azoa, Keuezoa stb.)³¹ kell lenni Attila sírjának – nem pedig a hunok egyik alföldi „táborvárosának” környékén, ahogy sokan vélekednek!

Attila sírjáért az ország számtalan helysége, a Kárpát-medence valamennyi vidéke verseng, illetve versengett valaha. A tudományos kutatás a temetés körül sorjázó kérdésekre eddig nem adott megnyugtató választ. Nagy a valószínűsége, hogy ezek után sem fog, mert a tudománytörténet „romantikus eszmeiségű elméleteinek” lejárt az ideje, a hőskort idéző „föltétegyártások” ma már „tudománytalan kalandoknak” minősülnek.³² Pedig érdemes volna a krónikás adatok felülvizsgálata, újraértelmezése és egy lejegyzett, hiteles hagyomány – a szajlai Nagyhalom legendája – nyomán³³ elindulni egy ilyen kalandra, s – Gárdonyi szavaival – megkísérelni ki-krétázni azt a helyet, ahová Attila emlékoszlopát kell állítani! De ez már egy újabb tanulmány témája, most csak annyit: Attila halálakor már mindenképp léteznie kellett egy hun szakrális temetkezési helynek, a szkítáknál, szkíta rítusú népeknél megszokott szent sírterületnek itt, a Kárpát-medencében is, ami

minden bizonnyal a szállásterületen kívül, de a birodalom határain belül, egy északi hegyvidék belsejében, jól őrizhető völgyben feküdt! Ez pedig semmi esetre sem lehetett a még csak éppen elfoglalt Pannonia provinciában, az ellenség földjén, de a köz-nép által lakott szállásterületen sem! Véleményem szerint helyesebb a Tarnukuolg, Tarnokwelgh stb. mezejét a Tarna völgyében³⁴, a Mátrából az Alföldre kifutó folyó mentén keresni – ott, ahol a hosszanti sánc-árkok elmetszik azt –, Kewe Ozat, Cuwe Azoát stb., azaz Küve aszót, Kő völgyét pedig e folyó völgyének sziklával övezett részén, ahol még ma is – nemcsak nevükben – állnak a „kőbálványok”: Siroknál. Annak a vidéknek a szívében, melynek fokozottan spirituális jellegű hegyei közt a sacromontisiak (Jordanes)³⁵ élték rejteki életüket!

Irodalom

- Bakay Kornél: A Húnokról – magyar szemmel. In: Előszó Szász Béla A húnok története. Attila nagykirály című könyvének 1994-es kiadásához. Budapest, 1994. VII – XL.
- Bakay Kornél: Östörténetünk régészeti forrásai II. Miskolc, 1998
- Bálint Csanád: Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai. Szeged, 1995
- Baráz Csaba: Kaptárkövek. Szakrális kö emlékek a Bükkalján. Eger, 2000
- Baráz Csaba: A kaptárkövek fülkéinek koráról, rendeltetéséről és használatáról. Turán 2000. 3. szám 72-81
- Belitzky János – Sashegyi Sándor: Pomáz. A magyar föld és emlékei. Budapest, 1939
- Bóna István: A hunok és nagykirályaik. Budapest, 1993
- Bóna István: Az avar birodalom végnapjai. In: Honfoglalás és régészet. Szerk. Kovács László. Budapest, 1994
- Bóna István: Attila sírja. História 1996. 1. szám (Hatházi Gábor interjúja Bóna Istvánnal)
- Dümmerth Dezső: Az Árpádok nyomában. Budapest, 1987
- Eckhardt Sándor: Attila a mondában. In: Attila és hunjai. Szerk. Németh Gyula. Budapest, 1940, 143-216.
- Fekete Zsigmond: Magyarország vizei múltjának és vízipítésének története a magyarok beköltözéséig. Budapest, 1882
- Garam Éva – Patay Pál – Soproni Sándor: Sarmatisches Wallsystem im Karpatenbecken. Régészeti Füzetek II. 23. 1983
- Gárdonyi Géza: Láthatatlan ember. Budapest, 1961
- Györffy György: Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok. Budapest, 1993
- Kristó Gyula: Jegyzetek a Képes Krónika magyar fordításához. In: A Képes Krónika latin eredetijének magyar fordítása. Budapest, 1987, 55-80.
- Kristó Gyula: A Képes Krónika szerzője és szövege. In: A Képes

Krónika latin eredetijének magyar fordítása. Budapest, 1987. 111-124

Makkay János: Indul a magyar Attila földjére. Budapest, 1996

Makkay János: 'A tempore regis Atile conservata'. Új történetek Szent László királyról. Budapest, 1997

Molnár Géza: Az ártéri gazdálkodás III. Országépítő 1991. 4. 30-38.

Németh Péter: Ismeretlen romok a Pilisben. Országépítő 1990. 2. szám, 18-28.

Németh Péter: Az Árpád-kori Buda nyomai a Pilisben. Budapest, 1998

Pap Gábor: A Pilis-szindróma. Országépítő 1990. 2. 2-11.

Sashegyi Sándor: Észrevételek Régi Buda helyrajzi történetéhez. Pomáz – Holdvilágárok. 1955-56. Kézirat. 1-76.

Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai. Bp., 1998

Szörényi Levente: Az eltűnt Óbuda nyomában. Budapest, 1996

Végh Kálmán Mátyás: A Csörsz-árok és ami a fejenél van 1-3. Egri Egyházmegyei Közlöny 1901. 14., 15., 16. számok

Vértessy György: Gondolatok Árpád fejedelem sírjáról. Földméről 1978. 7-8. szám

JEGYZETEK

- 1 Kristó Gyula 1987/a. 57.
- 2 Eckhardt Sándor 1940. 197.
- 3 Bakay Kornél 1994. XXIV.
- 4 Eckhardt Sándor 1940. 191-204.; Bóna István 1994. 71.; Makkay János 1996, 1997; Bakay Kornél 1998. 248.
- 5 Makkay János 1996. 29-30.; 1997. 21-22.
- 6 Makkai János 1997. 104.
- 7 Szádeczky-Kardoss Samu 1998. 279.
- 8 Szádeczky-Kardoss Samu 1998. 293.
- 9 Eckhardt véleményét egzaktnak nevezni, illetve azt állítani, hogy bizonyította volna állítását – mint azt a Turán 2000. évi 5. számában a 19. és 23. oldalon olvashattuk (Hölbling Tamás – Sas Viviána: Az avar történelem néhány problémája) – mindenképpen túlzás! Mint ahogy Hölbling Tamás Vallási viszonyok a honfoglalás korában című írásának idevonatkozó megállapítását sem fogadhatjuk el. (Turán 2000. évi 6. szám, 17-18. oldal). Ebben ugyanis szintén Kézai hun történetének avar eseményekké való átlényegülése köszön vissza: „Kézai Simon Csaba-hagyománya... kétségkívül az avar birodalom felbomlásának történetét közvetíti felénk...”!
- 10 Györffy György 1993. 188-201.
- 11 Eckhardt Sándor 1940. 196.
- 12 Századok 1881. 99.
- 13 Sashegyi Sándor 1955-56. 5-7.
- 14 Németh Péter 1990. 18-28.

- 15 Németh Péter: Az Árpád-kori Buda a Pilisben. Kézirat a Nemzeti Múzeum Adattárában. 1955-1958. 1990. 18-28.; 1998. Vértessy György 1978. 10-17.
- 16 Belitzky János – Sashegyi Sándor 1939
- 17 Szörényi Levente 1996. 49.
- 18 Kristó Gyula 1987/b. 115.
- 19 Pap Gábor 1990. 18-28.
- 20 Bálint Csanád 1995. 103-105.
- 21 Gárdonyi Géza 1961. 310.
- 22 Dümmerth Dezső 1987. 59-60.
- 23 Dümmerth Dezső 1987. 60-61.
- 24 Garam Éva – Patay Pál – Soproni Sándor 1983
- 25 Fekete Zsigmond 1882; Molnár Géza 1991
- 26 Végh Kálmán Mátyás 1901. 127.
- 27 Végh Kálmán Mátyás 1901. 136.
- 28 Végh Kálmán Mátyás 1901. 129.
- 29 Innen a krónikákban olvasható feltételes mód: „úgy mondják”, „állítólag”.
- 30 Bóna István 1993. 48
- 31 A Cuwe kifejezés esetében óhatatlanul felmerül az Ibériai-félszigeten található számos kamra vagy folyosósír elnevezése. Azokat cueva-nak hívják. Például az evorai falba vágott kamrák spanyol neve cueva, franciául pedig couverte. Ezek a latin cavum, cavea 'üreg, mélyedés' jelentésre mennek vissza. Nem elképzelhetetlen, hogy a siroki Vár-hegy sziklaiba faragott üregrendszerére vagy a Törökasztal sajátosan kiképzett tetejére kell gondolnunk a cuwe olvasatán.
- 32 Bóna István 1996
- 33 A szajlai Nagy-halomhoz kapcsolódó – Csabai Pál táltos által az 1880-as években elmesélt – történet ismertetése tágabb kereteket igényel.
- 34 A Tarna földrajzi név etimológiája – mely Thornua (1255), aqua Tornua (1264), Torna (1307), Turnapataka (1341) alakban található meg régi okleveleinkben – a szláv *t(rn('tüske, tövis, kökény' a tőtől (Kiss Lajos 1978) a perzsa-kun torna-turna 'daru' szón (Nagy Géza 1894; Györffy György 1990) át a Theophylactus Simocatta által említett tarniach népnévig – mely minden bizonnyal kapcsolatba hozható a József kazár fejedelem zsidó nyelvű levelében szereplő Tarna (T-r-na) hős eponymosszal (Szádeczky-Kardoss Samu 1992) –, sőt a szkiták mondaí őseinek Targita(osz)-nak a nevéig ível, amit Nagy Géza (1894) a török targit, tarkit 'szétszór, széthány' töre vezet vissza. Ebből a megközelítésből a Tarna név népet szétszóró, törvényt szétosztó eponim össel vagy földrajzi hellyel kapcsolatos. Hasonló következtetésre juthatunk a tarna kompozitum tar gyökének vizsgálata révén – amit már több helyen kifejtettem (Baráz Csaba 2000/a).
- 35 Baráz Csaba 2000/a. 64.; 2000/b. 76-78.